

UDC 94(477) "1864"

МАКСИМОВО.В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка, асистент кафедри історії України (Україна)

**ФАХОВА ДИСКРИМІНАЦІЯ ПОЛЯКІВ В УМОВАХ СУДОВОЇ РЕФОРМИ
1864 РОКУ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ**

На основі статистичних матеріалів, періодики та інших джерел розглянуто кадрову політику російської влади на Правобережній Україні у відношенні до регіональної еліти в умовах судової реформи 1864 р. Встановлено шляхи переміщення випускників-поляків юридичного факультету університету Св. Володимира до судових органів поза межами правобережних губерній, що ставало результатом цілеспрямованої політики російської влади з недопущення поляків до служби у пореформених судах Правобережжя. Висвітлено основні шляхи залучення чиновництва до судових органів краю з російських та лівобережних губерній.

MAKSYMOVO.V.

Zhytomyr state university named after Ivan Franko, the instructor of the chair of history of Ukraine (Ukraine)

**EXPERT DISCRIMINATION IN THE POLES JUDICIAL REFORM IN 1864 ON THE
RIGHT-BANK UKRAINE**

Big reforms of 60-70-s of the 19th century became maybe the last possibility of Russian Empire to change to a new stage of development. After the abolition of the serfage the judicial reform took a special place in the part of the most further changes of the political system. Professional support of its realization played not the last role in the context of the reform application, it concerned not only capitals, but also the distant parts of the empire. This point was especially sharp in Right-bank Ukraine. Owing to the absence of understanding among the regional elite (Poles), the south-western territory was on the verge of the "personnel shortage" one day before the judicial reform. Under these conditions, dilemma for the authorities was either to enlist the support of a rather unpredictable Polish nobility or to make "import" of officials from other provinces of the empire. The second option seemed to be more attractive, because thus the autocracy could rely on trained and loyal employees.

The establishment of the University of St. Vladimir in Kyiv in 1834 did not bring the desired result, "russification" of the land still did not occur; the Polish influence among students and teachers were significant, especially at a law faculty. Replacement of the teaching staff in the 40-50's of the 19th century on the immigrants from Russia contributed only to the reduction of the prestige of the Faculty of Law. Various prohibitions, that regulated the number of Polish students, led to the outflow of the latter in the educational establishments of Kharkiv and Odessa.

Since opening in 1871 the magistrates courts, the active phase of implementation of the judicial reform began in the South West region, in 1880 it was extended, since this time the rest of the institutions (district courts, chambers) started working. Example of Zhytomyr district court clearly testified ignoring of the Poles in its personnel filling. Reasons were in secret orders of the Ministry of Justice, which stated that the Poles were forbidden to hold positions in the newly established judicial bodies of Southwest provinces. Under these conditions, the latter were forced either to move to other provinces or to practice advocacy. Situation has not changed significantly the next years. The number of Poles who graduated from the University of St. Vladimir increased, but their involvement to the judiciary of the region did not happen.

Taking into consideration the above said we can state that the ethnic and religious criteria in a Right bank were dominant during the selection of officials, regional elite in such a way was under professional discrimination, which in its turn led to the "staff shortage" and "import" of officials from other provinces of Russian empire.

МАКСИМОВА В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка, асистент кафедри історії України (Україна)

ПРОФЕСИОНАЛЬНА ДИСКРИМИНАЦІЯ ПОЛЯКОВ В УМОВАХ СУДЕБНОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

На основі статистических матеріалів, періодики і других джерел розглядається кадрова політика російських властей на Правобережній Україні по відношенню до регіональної еліти в умовах судової реформи 1864 р. Встановлено шляхи переміщення випускників-поляків юридического факультета університету Св. Володимира в судові органи за межами правобережних губерній, що становилося результатом цілеспрямованої політики російських властей по недопущенню поляків на службу в пореформенні суди Правобережжя. Розглянуто основні шляхи залучення чиновництва в судові органи краю з російських і лівобережних губерній.

Реформування економічного та суспільного життя Російської імперії в часи великих реформ 60-70-х років XIX ст. було неоднозначним та суперечливим. Це був період, коли держава отримала чи не останню можливість мирно та безболісно перейти на якісно новий етап свого розвитку. Відміна кріпацтва, фінансова, військова, судова, освітня та земельна реформи були покликані модернізувати імперію відповідно до нових вимог часу. Але ці перетворення по-різному сприймалися та трактувалися громадськістю імперії. Особливе місце в перетворенні політичної системи належало судовій реформі 1864 р. Вона була покликана запровадити мировий суд, інститути присяжних засідателів та адвокатури, внести до процесу судочинства гласність, зменшити до мінімуму втручання адміністрації у розгляд судових справ. Разом з тим втілення у життя будь-яких реформ потребувало потужної фахової підтримки не лише в центрі – столицях, але й в імперських окраїнах. Особливо гострим це питання було на Правобережній Україні, адже з часів приєднання регіону до Росії влада так і не змогла повною мірою досягти компромісу з місцевою елітою – поляками, які, на переконання самодержавства, мали б стати надійною опорою у проведенні судової реформи у Південно-Західному краї і запобігти проблемі “кадрового голоду”, яка поволи загострювалась. Компроміс потрібен був передусім владі, адже судові статuti 1864 р. закріплювали домінуючу роль юридичної освіти в процесі судового реформування. На першу половину XIX ст. лише дворянство мало можливість здобувати університетську освіту, у випадку Правобережжя таке право мала польська шляхта, звідси гостра потреба порозуміння. Але дієвого компромісу з поляками досягнуто не було, тому на момент проголошення судових перетворень регіон опинився в стані “кадрового голоду”. Вирішенням цієї проблеми став “імпорт” чиновників з європейської частини Росії та Лівобережної України.

Проблема кадрового забезпечення судової галузі в умовах реформи 1864 р. була представлена на сторінках розвідок вчених ще XIX ст. Вчений-юрист М.Філіппов [19] в своїй праці приділив увагу кадровим проблемам новоутворених судів, особливо в перші їх роки існування, автор дослідження зазначав, що відсутність на початковому етапі кваліфікованих працівників суду гальмувала якісні перетворення в галузі. Відомими працями кінця XIX – початку XX ст. є доробки вчених, які стояли біля витоків судової реформи в Російській імперії, серед них на увагу заслуговують праці А.Коні [13], в яких дослідник значну увагу приділяв професійним якостям суддів. Не можна не оминати увагою наукові праці київського юриста, професора університету Св. Володимира О.Кістяківського [12], який критично оцінював судову реформу 1864 р.

в частині забезпечення новоутворених органів кваліфікованими кадрами, оскільки вважав положення про перевагу практики над юридичною освітою таким, що йшло в розріз із постулатами реформи.

Суспільно-політичні перетворення початку 90-х років ХІХ ст. викликали потребу реформування багатьох сфер життя в тому числі й судової системи. В праці С.Абрамітова [1] здійснено аналіз роботи Іркутського окружного суду, особливості його кадрового складу та вплив на його діяльність загальнополітичних та специфічних регіональних чинників. В наш час проблема вивчення кадрового забезпечення пореформених установ отримала новий імпульс. З'являються нові дослідження, що розкривають проблеми кадрових негараздів на окраїнах Російської імперії, зокрема й на Правобережжі. З-поміж інших виокремлюються наукові доробки Л.Горизонтова [8] та колективна праця російських авторів – “*Западные окраины Российской империи*” [10], в яких значна увага зосереджена на політиці держави по відношенню до місцевих еліт, зокрема поляків. Не залишилося поза увагою дослідників питання освіти та можливості залучення до роботи у державних установах представників польського дворянства.

Серед останніх наукових розвідок варто відзначити роботу В.Шандри [21], що присвячена проблемі кадрового дефіциту у період ліберальних реформ 60-70-х років ХІХ ст., особливо в губерніях Правобережної України. Дослідницею виокремлено проблему непослідовності кадрової політики, відсутність контролю з боку громадськості, а також позбавлення регіональної еліти прав державної служби через етнічну ознаку та її заміна російським чиновництвом.

Предметом нашого дослідження є більш глибокий аналіз кадрової політики російської влади по відношенню до регіональної еліти Правобережної України, освітньої діяльності юридичного факультету університету Св. Володимира та фактичному усуненню випускників-поляків від участі у новоутворених судових органах Південно-Західного краю. Особлива увага приділена комплектуванню окружних судів та судових палат.

Метою статті є спроба проаналізувати на прикладі окружних судів (зокрема Житомирського окружного суду) та судових палат, проблеми фахової дискримінації місцевої еліти Правобережної України в умовах “*кадрового голоду*”, який спіткав край в результаті політики Російського самодержавства.

Завершення судової реформи 1864 р. на Правобережжі породжувало нову проблему для імперської влади, а саме проблему кадрового наповнення новоутворених судів, в першу чергу окружних. Острах перед польською частиною населення краю був досить відчутний. Закріплена ще в 60-х роках ХІХ ст. репутація поляків як непримирених, ворожо налаштованих державному порядку елементів продовжувала панувати в суспільстві, хоча в значно “*притупленому*” стані [8, с.100].

Польська та полонізована шляхта Правобережної України представляла найчисельніший прошарок дворянства Російської імперії [7, с.83]. Тому за таких умов для кадрового наповнення судів влада мала обирати, між місцевим дворянством, представленим переважно польською шляхтою, або чиновниками-дворянами з інших губерній Російської імперії. Зрозуміло, що другий варіант був більш привабливим, адже за такого розвитку подій влада могла розраховувати на підготовлених та лояльних до неї службовців.

Попри відкриття у Києві (після придушення листопадового польського повстання 1830-1831 рр.) університету Св. Володимира цей навчальний заклад так і не перетворився на потужний осередок російського впливу. Склад студентів та викладачів, попри всі намагання, залишався переважно польським. Базою для новоутвореного навчального закладу став Кременецький або Волинський лицей, майже всі викладачі-поляки якого були переведені до університету. У 1835 р. було засновано юридичний

факультет – подія непересічного характеру для Південно-Західного краю. Біля його витоків стояли відомі правники того часу, зокрема викладачі ліцею Олександр Міцкевич, Ігнатій Данилович [11, с.127]. В допомогу їм з Петербурга було призначено молодих, але здібних викладачів, які опановували юриспруденцію за кордоном, переважно в Німеччині (К.Неволін, С.Богородський, С.Орнатський).

Факт присутності викладачів високого рівня не міг не приваблювати молодих людей на навчання – за перші чотири роки (1835-1839) кількість студентів-юристів складала більше половини всіх студентів університету. Докорінним чином ситуація почала змінюватися вже 1838 р., а пов'язано це було з викриттям таємної організації “Союз польського народу” та виступом студентів-поляків, після якого в університеті почалися чистки. Торкнулися вони як юридичного факультету, так і зазначених вище викладачів-поляків. У 1839 р. з університету почали масово звільняти або переводити до інших навчальних закладів викладачів. О.Міцкевич опинився у Харківському університеті, а І.Данилович – у Московському [11, с.183-184].

Після звільнення з університету Св. Володимира професорів-поляків престиж юридичного факультету почав невпинно падати, хоча кількість випускників і не змінювалася, а от якість освіти знижувалася. У 40-х роках ХІХ ст. кафедри факультету поповнилися власними випускниками – І.Вігура, М.Пілянкевич, С.Романович, П.Тутковський. Всі четверо подавали найкращі надії на те, що вони стануть гідною заміною їхніх вчителів. Після завершення навчання в університеті вони і ряд інших молодих юристів були направлені до Європи для покращення своїх знань в юриспруденції. Але Європа середини ХІХ ст. ставала центром вільнодумства, зароджувалося вогнище революції. Тому результатом такого “стажування” була відсутність будь-яких нових знань та, більше того, в серцях молодих людей було посіяне зерно революції та перетворень, що ставало неприпустимим в умовах російського самодержавства.

Відповідно не дивним був той факт, що юридична наука почала втрачати свої позиції. Вінцем цих негараздів стали повідомлення місцевих працівників суду про незадовільний стан юридичного факультету. Обговорення висловлених думок відбувалося на шпальтах газети “Киевлянин” та стало надбанням громадськості, поглибило полеміку навколо судової реформи у Південно-Західному краї.

На цьому ґрунті кореспондент “Киевлянина” слушно закидав керівництву університету та юридичному факультету про недостатню кількість чиновників, що вийшли зі стін університету і що адміністрація змушена запрошувати їх з інших губерній імперії. Статистика, запропонована газетою ілюструвала таку картину: зі 112 зайнятих судових вакансій у Південно-Західному краї тільки 46 обіймали київські студенти, це тільки за період 1865-1866 рр. Тому виникало питання, де чиновники-випускники юридичного факультету [14, с.317]?

Голова Київської палати цивільного суду Д.Чернов наводив своє бачення з приводу судової реформи та стану юридичного факультету. Звичайно, його думки не призначалися для друку, але ці матеріали потрапили до “Киевлянина”. Чернов зазначав, що весь час перебування на посаді (з 1843 р.) він постійно відчував потребу в якісних кадрах, в першу чергу, було бажання змінити чиновників польського походження на православних з достатнім рівнем освіти. Кожного року до нього зверталися випускники юридичного факультету у пошуках місця роботи. Після недовгої розмови він дізнавався про всі недоліки викладання юридичних наук в університеті Св. Володимира та бачив неготовність випускників до роботи в суді. Наголошуючи на слабкості київських студентів, голова цивільної палати звертався до випускників Московського університету як до більш якісних в науковій та практичній підготовці [14, с.317-318].

В свою чергу Імператорський університет св. Володимира та юридичний факультет зокрема не наважувався захищати себе проти такої суспільної думки. У 1850-1857 рр. число студентів коливалося від 85 до 109, але з 1858 р. ця цифра неухильно зростала від 113 до 239 в 1865 р. Слушним зауваженням адміністрації університету було те, що практичному судочинству в стінах навчального закладу підготувати неможливо [14, с.318].

Результатом полеміки було визнання того факту, що юридичний факультет університету Св. Володимира випускав не достатню кількість фахівців православного віросповідання, натомість залишався значний відсоток випускників-поляків, які були небажаними особами в судових органах краю. Таким чином, Київський університет так і не став осередком російського впливу на Правобережжі.

У 1864 р. Міністерством народної освіти були запроваджені процентні норми, що регулювали чисельність студентів-поляків в університетах. Для університету Св. Володимира ця квота склала 20%, що в майбутньому позначилося на кількості поляків, які здобули університетську освіту в Південно-Західному краї, але це призвело до їх збільшення серед студентів Харківського та Новоросійського університетів, що стало наслідком збільшення польської громади Одеси та Харкова [8, с.50]. Така тенденція до зменшення студентів-поляків підтверджується кількістю випускників-поляків за різні роки, що отримали призначення на службу в судові органи. За час до впровадження вищезгаданого наказу (з 1855 до 1869 рр.) 23 поляки – випускники університету працювали в різних судових інстанціях імперії. Протягом 1870-1883 рр. ця кількість становила 8 випускників, а у 1884-1892 рр. – 11. Таким чином, владі в умовах кадрового дефіциту вдалося ще більше зменшити кількість поляків-випускників юридичного факультету університету Св. Володимира.

Питань до рівня фахової підготовки поляків-випускників Київського університету не виникало. Підтверджує цю думку той факт, що вони могли безперешкодно отримати посади в російських губерніях. Концентрація польських чиновників в історично “польському” регіоні та надання їм в руки додаткових важелів впливу через широке представництво в судових органах влади, не відповідало імперським інтересам. Від цього звичайно страждала справа реалізації судової реформи.

У 1871 р. на Правобережжі розпочалася перша фаза судової реформи – були відкриті мирові суди, але увагу хотілося б зосередити на окружних судах та судових палатах, які запрацювали в краї у 1880 р.

Нові судові утворення територіально не збігалися з губернськими, а були значно ширшими [21, с.95]. В межах Південно-Західного краю утворилися дві судові палати (Київська та Одеська), до юрисдикції яких входили окружні суди Правобережжя: Київський, Житомирський, Луцький, Уманський, Черкаський (з 1913) (Київська судова палата) та Кам’янець-Подільський, Вінницький (з 1910 р.) (Одеська судова палата).

Для того, аби зрозуміти політику російського самодержавства у сфері кадрового наповнення новоутворених судів варто звернутися до прикладу Житомирського окружного суду.

Перший склад Житомирського окружного суду був сформований безпосередньо перед його відкриттям 29 липня 1880 р. Голова суду М.Крестьянов до свого призначення в Житомир працював у Харківській судовій палаті заступником прокурора [2, с.315]. Його заступники – Х.Клопов прибув з Владимирського окружного суду, де обіймав посаду члена суду [3, с.312]; М.Ансіо раніше був членом Великолуцького окружного суду [4, с.320]. Члени суду: Є.Белозоров був заступником прокурора Курського окружного суду [4, с.329], П.Торбург – членом суду Одеського окружного суду [5, с.337], С.Чернявський – заступником прокурора Рязанського окружного суду [5, с. 326], М.Васильєв – єдиний службовець, який мав досвід роботи у дореформеному суді саме на Правобережжі (у

Волинській палаті кримінального та цивільного суду з 1873 р.) [9, арк.71], П.Бедгара був заступником прокурора Харківського окружного суду, В.Мамаєв – членом Харківської судової палати [2, с.318], М.Введенський – членом Сарапульського окружного суду [3, с.326].

Тобто всі члени суду, включно із головою та його заступниками, за виключенням одного, були залучені з інших судових округів Російської імперії, на місцевих чиновників влада не покладалась, поляки-католики в якості кандидатів не розглядались. Єдиним позитивним моментом у залученні названих чиновників було те, що вони представляли губернії, де судова реформа вже укорінилась, що дозволяло прискорити процес запровадження судових статутів.

Зупинимося на судових працівниках нижчого рангу, зокрема судових слідчих. Принцип формування цих посад відрізнявся від попередніх. 14 з 20 судових слідчих залишили за собою посади, які обіймали у палаті кримінального та цивільного суду ще до реформи. Вони обіймали посади як судових слідчих, так і членів палати. Решта 6 осіб були новоприбулими, відомостей про їхню попередню службу не вдалося відшукати, тому можна зробити припущення, що це були відносно молоді кандидати на посади. Що ж стосується прокурорського нагляду, то всі 10 членів, включно з прокурором, були переведені з попереднього дореформеного складу суду. На посади судових слідчих, прокурора та його заступників поляків залучено не було.

Причини такого ігнорування чисельної категорії мешканців Південно-Західного краю крилися у секретному розпорядженні Міністерства юстиції, де зазначалося, що полякам заборонялося отримувати призначення на судові посади як у Польщу, так і у західні губернії, а тим, хто все ж закінчив юридичні факультети залишалося лише обирати вільні професії, зокрема вступати до адвокатури [8, с.64].

Поляки обіймали посади також в окружних судах, що не входили до складу правобережних губерній. Наприклад, П.Вархаловський, який у 1855 р. закінчив Київський університет [6, с.98], був головою Херсонського окружного суду [18, с.230]; О.Гарлінський – випускник юридичного факультету 1871 р. [6, с.117], – членом Одеського окружного суду [18, с.226]; І.Піотровський у 1875 р. закінчив юридичний факультет дійсним студентом [6, с.123] і був судовим слідчим Кишинівського окружного суду [18, с.250].

Поляки були присутні в окружних судах, що розташовувалися на Лівобережжі – Чернігівський, Ніжинський, Стародубський, а у тих, що знаходилися на Правобережжі, включно з Київським, вони були відсутні [18, с.372-383]. Випускники університету Св. Володимира православного віросповідання у 1894 р. мали значний відсоток серед судових чиновників Правобережжя: Київський окружний суд – 44%, Уманський – 38%, Житомирський – 30%, Луцький – 28%, Кам'янець-Подільський – 15% [18].

Таким чином, політика російської влади у відношенні до поляків-випускників Київського університету Св. Володимира носила дискримінаційний характер. Окремо варто зазначити про кандидатів на судові посади, коли молоді випускники університетів отримували судову практику, заміщуючи на невеликі терміни, як правило, судових слідчих, а через 2-3 роки кандидат міг отримати призначення до судового органу. Для випускників-поляків цей інститут ставав місцем “фільтрації”, доведення права працювати у судових інстанціях, але у 100% випадків здобуття практики призводило до переведення у судові органи за межами Правобережжя.

Отже, в період проведення ліберальних реформ 60-70-х років ХІХ ст. російське самодержавство особливу увагу звернуло на кадрову складову цих перетворень. Для окраїн імперії це питання набувало особливої гостроти. Регіональна еліта Правобережної України не була залучена до орбіти модернізаційних перетворень. Дискримінаційна політика по відношенню до поляків призвела до фактичного їх усунення від формування судових органів влади в умовах судової реформи 1864 р.

Етнічний та конфесійний критерій стали домінуючим під час добору чиновників. Професійна придатність відходила на другий план, хоча стосовно поляків вона ніколи не ставилася під сумнів, адже залучення їх до судових установ поза межами Правобережжя відбувалося регулярно.

1. *Абрамитов С.А.* История Иркутского окружного суда (1897 – февраль 1917 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / С.А.Абрамитов. – Иркутск, 2005. – 205 с.
2. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1878 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1878. – 759 с.
3. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1877 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1877. – 764 с.
4. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1879 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1879. – 775 с.
5. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1880 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1880. – 778 с.
6. Академические списки императорского Университета св. Владимира 1834-1884 гг. – К.: Тип. Императорского Университета св. Владимира, 1884. – 200 с.
7. *Венгерська В.О.* Українські проекти та націотворення в імперіях Романових та Габсбургів (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття) / В.Венгерська. – Житомир: ПП Євенок О.О., 2013. – 448 с.
8. *Горизонтов Л.Е.* Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (ХІХ – начало ХХ в.) / Л.Е.Горизонтов. – М.: Индрик, 1999. – 272 с.
9. Державний архів Житомирської області, ф.19, оп.1, спр.20, 84 арк.
10. Западные окраины Российской империи / [Бережная Л.А., Будницкий О.В., Долбилов М.Д.]; под. ред. А.И.Миллера – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с.
11. История императорского Университета св. Владимира Т.1. / [сост. ордин. проф. М.Ф.Владимирский-Буданов]. – К.: Тип. Императорского Университета св. Владимира, 1884. – 734 с.
12. *Кистяковский А.Ф.* О значении судебной реформы в деле улучшения уголовного правосудия [речь, произнесенная на торжественном акте Университета Св. Владимира 9-го ноября 1869 г.] / А.Кистяковский. – К.: Университетская типография, 1870. – 62 с.
13. *Кони А.Ф.* Отцы и дети Судебной реформы: К пятидесятилетию Судебных уставов / А.Ф.Кони. – М., 2003. – 352 с.
14. О неудовлетворительном состоянии юридического факультета в Университете Св. Владимира // Киевлянин. – №81. – 1867. – С.317-318.
15. Памятная книжка Волынской губернии на 1893 год [Издание Волынского губернского статистического комитета] / [под ред. И.Ф.Мацкевича] – Житомир: Типография и литография наслед. С.П.Бродовича, 1893. – 373 с.
16. Памятная книжка Волынской губернии на 1909 год [Издание Волынского губернского статистического комитета]. / [под ред. Е.Д.Гринева]. – Житомир: Волынская губернская типография, 1908. – 488 с.
17. Список чинам ведомства Министерства юстиции. – Петроград: Тип. Сенатская типография, 1916. – Ч.2. Губернские учреждения. – 1230 с.
18. Список чинам ведомства Министерства юстиции. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1894. – Ч.2. Губернские учреждения. – 588 с.
19. *Филиппов М.А.* Судебная реформа в России [в 2 т.]. / М.А.Филиппов. – Т.1. – СПб., 1871. – 631 с.
20. Центральний державний історичний архів України, м.Київ, ф.442, оп.542, спр.34, 43 арк.
21. *Шандра В.С.* Долання кадрового дефіциту під час ліберальних реформ 1860-1870-х рр.: особливості українських губерній Російської імперії / В.Шандра // Український історичний журнал. – 2013. – №6. – С. 92-111.

References

1. Abramitov S.A. Istoriya Irkutskogo okruzhnogo suda (1897 – fevral' 1917 gg.): dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.02 / S.A.Abramitov. – Irkutsk, 2005. – 205 s.
2. Adres-kalendar'. Obshchaya rospis' nachal'stvuyushchikh i prochikh dolzhnostnykh lits po vsem upravleniyam v Rossiyskoy imperii na 1878 g. – SPb.: Tip. Pravitel'stvuyushchego Senata, 1878. – 759 s.
3. Adres-kalendar'. Obshchaya rospis' nachal'stvuyushchikh i prochikh dolzhnostnykh lits po vsem upravleniyam v Rossiyskoy imperii na 1877 g. – SPb.: Tip. Pravitel'stvuyushchego Senata, 1877. – 764 s.
4. Adres-kalendar'. Obshchaya rospis' nachal'stvuyushchikh i prochikh dolzhnostnykh lits po vsem upravleniyam v Rossiyskoy imperii na 1879 g. – SPb.: Tip. Pravitel'stvuyushchego Senata, 1879. – 775 s.
5. Adres-kalendar'. Obshchaya rospis' nachal'stvuyushchikh i prochikh dolzhnostnykh lits po vsem upravleniyam v Rossiyskoy imperii na 1880 g. – SPb.: Tip. Pravitel'stvuyushchego Senata, 1880. – 778 s.
6. Akademicheskie spiski imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira 1834-1884 gg. – K.: Tip. Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira, 1884. – 200 s.

7. Venhers'ka V.O. Ukrayins'ki proekty ta natsiotvorennya v imperiyakh Romanovykh ta Habsburhiv (kinets' XVIII – pochatok XX stolittya) / V.Venhers'ka. – Zhytomyr: PP Yevenok O.O., 2013. – 448 s.
8. Gorizontov L.E. Paradoksy imperskoy politiki: polyaki v Rossii i russkie v Pol'she (XIX – nachalo XX v.) / L.E.Gorizontov. – M.: Indrik, 1999. – 272 s.
9. Derzhavnyy arkhiv Zhytomyrs'koy oblasti, f.19, op.1, spr.20, 84 ark.
10. Zapadnye okrainy Rossiyskoy imperii / [Berezhnaya L.A., Budnitskiy O.V., Dolbilov M.D.]; pod. red. A.I.Millera – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2006. – 608 s.
11. Istoriya imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira T.I. / [sost. ordin. prof. M.F.Vladimirskiy-Budanov]. – K.: Tip. Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira, 1884. – 734 s.
12. Kistyakovskiy A.F. O znachenii sudebnoy reformy v dele uluchsheniya ugolovnoho pravosudiya [rech', proiznesennaya na torzhestvennom akte Universiteta Sv. Vladimira 9-go noyabrya 1869 g.] / A.Kistyakovskiy. – K.: Universitetskaya tipografiya, 1870. – 62 s.
13. Koni A.F. Ottsy i deti Sudebnoy reformy: K pyatidesyatiletuyu Sudebnykh ustavov / A.F.Koni. – M., 2003. – 352 s.
14. O neudovletvoritel'nom sostoyanii yuridicheskogo fakul'teta v Universitete Sv. Vladimira // Kievlyanin. – №81. – 1867 g. - S.317-318.
15. Pamyatnaya knizhka Volynskoy gubernii na 1893 god [Izдание Volynskogo gubernskogo statisticheskogo komiteta] / [pod red. I.F.Matskevicha] – Zhitomir: Tipografiya i litografiya nasled. S.P.Brodovicha, 1893. – 373 s.
16. Pamyatnaya knizhka Volynskoy gubernii na 1909 god [Izдание Volynskogo gubernskogo statisticheskogo komiteta]. / [pod red. E.D.Grineva]. – Zhitomir: Volynskaya gubernskaya tipografiya, 1908. – 488 s.
17. Spisok chinam vedomstva Ministerstva yustitsii. – Petrograd: Tip. Senatskaya tipografiya, 1916. – Ch.2. Gubernskie uchrezhdeniya. – 1230 s.
18. Spisok chinam vedomstva Ministerstva yustitsii. – SPb.: Tip. Pravitel'stvuyushchego Senata, 1894. – Ch.2. Gubernskie uchrezhdeniya. – 588 s.
19. Filippov M.A. Sudebnaya reforma v Rossii [v 2 t.]. / M.A.Filippov. – T.I. – SPb., 1871. – 631 s.
20. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m.Kyyiv, f.442, op.542, spr.34, 43 ark.
21. Shandra V.S. Dolannya kadrovoho defitsytu pid chas liberal'nykh reform 1860-1870-kh rr.: osoblyvosti ukrayins'kykh huberniy Rosiys'koy imperiyi / V.Shandra // Ukrayins'ky istorychnyy zhurnal. – 2013. – #6. – S. 92-111.

Отримано 10.11.2014